

Igoen in onze tijd

Van halachische mogelijkheid tot cultureel aanvaardbare praktijk

Suzanne Knol

Eén van de gevolgen van de moderne samenleving is dat echtscheiding een steeds frequenter verschijnsel is geworden. De emancipatie van vrouwen heeft hier zeker aan bijgedragen: dankzij een betere opleiding en sociale positie en economische onafhankelijkheid kunnen vrouwen een huwelijk verlaten, als dat is stuk gelopen. Teloorgang van religieuze affiniteit speelt echter ook een rol.

Ook binnen het orthodoxe jodendom ziet men een duidelijke stijging in het aantal echtscheidingen, zij het dat het percentage echtscheidingen nog steeds onder het algemene gemiddelde ligt. Ondanks het feit dat in het jodendom huwelijk en gezin als hoekstenen van de samenleving worden gezien, is echtscheiding wel altijd een optie geweest (Deut. 24:1-4). De Talmoed (San. 22a; Git 90b) echter zegt dat het 'hemelse altaar schreit wanneer een man de vrouw van zijn jeugd scheidt'.

Igoen

De regels voor het aangaan en de ontbinding van een huwelijk zijn vastgelegd in de joodse wetgeving. Deze *halacha* zegt dat zowel huwelijk als echtscheiding slechts door de man tot stand kunnen komen, maar nooit tegen de wil van de vrouw.¹ In

het huwelijkscontract, de *ketoeba*, staat welke verplichtingen een man op zich neemt ten aanzien van zijn vrouw en welk bedrag haar toekomt bij echtscheiding of zijn overlijden. Een vrouw is het op haar beurt vanaf de huwelijksceremonie verboden seksueel contact te hebben met andere mannen. Met overspel zou zij over zichzelf een goddelijke doodstraf (*karet*) afroepen en kinderen geboren uit zo'n relatie zijn mamzerim.²

Wanneer een koppel scheidt, vindt er een echtscheidingsceremonie plaats waarin de man een *get* (echtscheidingsbrief) aan de vrouw overhandigt. Op het moment dat een vrouw wil scheiden en haar man weigert haar een *get* te geven, ontstaat er een situatie van *igoen*. De vrouw, nu een *agoe-na*, is gebonden aan een dood huwelijk en mag geen seksuele relatie met een andere man aangaan, ook niet als een civiele echtscheiding heeft plaatsgevonden. Zij kan het rabbinaat om een echtscheiding vragen en verliest daardoor vaak haar *ketoeba*, maar het rabbinaat kan de man daartoe niet dwingen.

Een man kan weigeren om een *get* te geven, omdat hij nog oprecht van zijn vrouw houdt en haar dus niet kwijt wil. Ook kwaadheid, wraakgevoelens of algehele minachting voor de *halacha* echter kun-

nen een rol spelen. In de laatste vijftig jaar blijken mannen hun *get* echter veelal als onderhandelingsmiddel te gebruiken om een echtscheiding op voor hen gunstige voorwaarden te verkrijgen. Een vrouw kan ook weigeren de *get* te accepteren. Daarmee maakt ze van haar man een *agoen* en ongewild van zichzelf een *agoena*.

De situatie van een *agoena* en een *agoen* verschillen echter enorm. Zo mag een man volgens de Thora (Deut. 21:15-17) met meerdere vrouwen tegelijk getrouwd zijn. Hierdoor is een man die een nieuwe relatie met een andere vrouw aangaat, en misschien zelfs civiel met haar huwt, halachisch gezien wel laakbaar bezig, maar overtreedt hij geen wetten. Kinderen die geboren worden uit een relatie tussen een nog getrouwde man met een ongetrouwde vrouw zijn ook geen *mamzerim*.

Uit bovenstaande blijkt dat er binnen de joodse wetgeving geen gelijkheid bestaat voor vrouwen en mannen. Dit wordt ook duidelijk uit de verschillende rollen die hen worden toebedeeld: vrouwen binnenshuis en mannen buitenshuis.

In dit artikel, dat is gebaseerd op mijn promotieonderzoek, stel ik de vraag wat de toename van het weigeren van het geven van een *get* betekent voor joodse vrouwen en gemeenschappen.

Mijn onderzoek

Ik heb mijn onderzoek (Knol, 2008) verricht binnen de Agunah Research Unit, Centre for Jewish Studies, University of Manchester. Deze unit bestond uit vijf wetenschappers die samen naar een wereldwijde oplossing voor het *igoen*-probleem zochten. Mijn onderzoek betrof de historische ontwikkeling en toepassing van twee Talmoedische stellingen aangaande joodse vrouwen.

Alhoewel ik bronnen uit de gehele rabbijnse literatuur – van de Talmoed tot hedendaagse decisoren – heb bestudeerd, lag de nadruk op 45 echtscheidingszaken die tussen 1950 en 1980 voor Israëlsche rabbinaten hebben plaatsgevonden. Naast dit tekstuele onderzoek heb ik echter ook interviews gehouden met mensen uit het veld: rabbijnen, vrouwelijke rabbinale advocaten, vrouwenorganisaties en academici gespecialiseerd in *igoen*. Om de gevoelsmatige waarheid van de twee stellingen in onze huidige samenleving te toetsen, heb ik deze voorgelegd aan vrouwen uit mijn eigen orthodoxe gemeenschap in Manchester.

Mijn materiaal bestond geheel uit vraagstellingen (*teshuvot*) die aan rabbijnse decisoren voorgelegd zijn aangaande een bepaalde vorm van *igoen* of een mogelijke zaak van *mamzeroet* (waar een kind mogelijk een *mamzer* is). In deze vraagstellingen werden één of beide Talmoedische stellingen gebruikt om de zaak mede te beslissen.

Door de eeuwen heen is een duidelijke verschuiving van de toepassing van de twee stellingen te constateren. De eerste stelling, die toegeschreven is aan Resh Lakish, kan men vijf maal in de Talmoed vinden en luidt dat 'een vrouw verkiest in een huwelijk te blijven, ook al is het een slecht huwelijk', omdat het huwelijk een seksuele relatie biedt. De tweede stelling luidt dat een vrouw die naar het rabbinaat stapt voor een echtscheiding dit doet, omdat 'ze haar blik op een andere man heeft geworpen' en verkiest met deze man door te gaan. Frappant is, dat volgens de rabbijnse literatuur een vrouw uitsluitend om redenen van seksuele voldoening gemotiveerd zou zijn in haar huwelijk te blijven of het te verlaten.

In onderstaand rapportage van mijn resultaten maak ik verschil tussen de situatie in Israël, waar alleen een religieus huwelijk

en dus vervolgens ook alleen een religieuze echtscheiding mogelijk is, en de situatie binnen joodse gemeenschappen in de Diaspora, waar een religieus huwelijk een keuze is. Duidelijk wordt dat er een cultuur is ontstaan waarin het acceptabel is dat de man de *get* als onderhandelingsmiddel gebruikt. Hierin speelt de moderne uitleg van de *halacha* en het zelf-verstaan van rabbijnen een grote rol. Eerst geef ik een nadere uitleg van *igoen*.

Het probleem van *igoen* vroeger en nu

Een *agoena* was, in haar oorspronkelijke betekenis, een joodse vrouw van wie de man verdwenen was, zonder dat er overtuigend bewijs van zijn dood voorhanden was. Het ging hierbij vooral om mannen die vanwege de handel op verre reizen moesten gaan en vaak niet terugkwamen. Deze vorm van *igoen* komt in onze tijd veel minder voor. Echter, op het moment dat er een ramp plaatsvindt, is het nog steeds mogelijk dat een vrouw een *agoena* wordt in deze zin van het woord. Denk bijvoorbeeld aan een tsunami of de aanslagen op de Twin Towers. Ook wanneer een man midden op zee overboord slaat en niet teruggevonden wordt, zal zijn vrouw in deze categorie vallen.

Om deze *agoena* uit haar situatie te helpen, hebben de rabbijnen door de eeuwen heen geprobeerd de *halacha* zo breed mogelijk uit te leggen. Zo zijn er normaliter twee getuigen nodig om een feit te bewijzen en moeten deze getuigen orthodox levende mannen zijn, ouder dan dertien jaar. Waar de dood van een man bewezen moet worden, aanvaarden de rabbijnen echter het getuigenis van één persoon, 'zelfs' als deze persoon een vrouw, kind of niet-jood is. Ook bewijzen op grond van medische technologie, zoals DNA-onderzoek, wor-

den aanvaard. Vroeger mochten mannen in sommige gemeenschappen bovendien niet vertrekken zonder een voorwaardelijke *get* aan hun vrouw te geven. Indien de man dan niet binnen de vastgestelde tijd weer terugkwam, was de vrouw vanaf dat moment gescheiden.

In situaties waarin de man verdwenen was, was het voor rabbijnen mogelijk de *halacha* creatief toe te passen, omdat er een gerede kans bestond dat de man overleden was. In een situatie waarin een man weigert een *get* te geven, is er duidelijk geen sprake van overlijden, daarom is het moeilijker voor deze zaken een oplossing te vinden. Toch hebben rabbijnen dat wel geprobeerd door ofwel *igoen* te voorkomen dan wel deze op te heffen.

Om *igoen* te voorkomen zijn er *prenuptial agreements* opgesteld. In zo'n *agreement* legt de man³ vast dat hij een *get* zal geven op het moment dat het huwelijk ontwricht is. Indien hij dit niet doet, zal hij een bepaalde boete moeten betalen. Een *prenuptial agreement* moet aan de eisen van de *halacha* voldoen, omdat een man zich door zo'n boete gedwongen kan voelen een *get* te geven, waardoor de *get* afgedwongen en dus ongeldig wordt. De boete is daarom verwoord als verhoogd onderhoud voor de vrouw en het bedrag is niet zo hoog dat de man geen andere keuze heeft dan de *get* te geven. In veel gevallen werkt de boete inderdaad als stimulans voor het geven van een *get* (Knol, 2008, p. 31). In de meeste ultraorthodoxe gemeenschappen is het echter niet mogelijk om voorafgaand aan een huwelijk een *prenuptial agreement* af te sluiten, omdat rabbijn Elyashiv, de belangrijkste hedendaagse decisor, dit niet goedkeurt (Segalovits, 2005, p. 8).

Om *igoen* op te heffen zijn er voorstellen gedaan tot het instellen van voorwaar-

delijke huwelijken, annulering van huwelijken, voorwaardelijke echtscheidingen en halachisch geoorloofde dwang tot echtscheiding. Het is onmogelijk om binnen het bestek van dit artikel al deze voorstellen nader te bekijken. Het volstaat te weten dat deze voorstellen nooit alom zijn geaccepteerd, ook al hebben ze op kleine schaal vrouwen wel uit een dood huwelijk geholpen. De joodse wetgeving verlangt consensus wat betreft grote halachische veranderingen en het lijkt vrijwel onmogelijk tot een consensus over één of meerdere van deze voorstellen te komen. Dit is het gevolg van angst voor een niet te stuiten zedenverval als men enige innovatie binnen de halacha toestaat, zeker wanneer het om zaken als echtscheiding gaat (Lichtenstein, 2005, p. 48)

Er zijn altijd mannen geweest die weigerden een *get* te geven. In onze moderne tijd is er echter een duidelijke toename te zien. Halperin-Kaddari (2005) schrijft deze toe aan de invoering van het burgerlijk huwelijk in Frankrijk in 1884 en de daarmee samenhangende mogelijkheid van een civiele echtscheiding. Volgens Haberman (2009) is het vooral de financiële onafhankelijkheid van vrouwen die ertoe heeft geleid dat mannen nu weigeren een *get* te geven.

Gebrek aan religieuze affiniteit speelt zeker een rol bij het weigeren van een *get*, maar *get*-weigering gebeurt ook binnen orthodox joodse gemeenschappen. Er is nu een situatie ontstaan waarin het algemeen aanvaard lijkt binnen joodse gemeenschappen (orthodox of niet), dat een man voorwaarden stelt aan het geven van de *get*. Hierbij gaat het meestal om geldelijk gewin, maar ook het voogdijschap over de kinderen wordt vaak als inzet gebruikt voor het al dan niet geven van een *get*. Een vrouw heeft drie keuzes op het moment

dat ze geconfronteerd wordt met pogingen tot afpersing: ze kan toegeven aan de voorwaarden die haar man stelt en daardoor geld, andere bezittingen of zelfs de zeggenschap over haar kinderen verliezen, of ze blijft een *agoena*, of ze overtreedt de *halacha* door een relatie met een andere man aan te gaan; een daad waarmee ze zichzelf buiten de gemeenschap plaatst. Geen van deze opties is een echte oplossing.

Rabbinale rechtbanken zullen vrouwen doorgaans aanraden in te gaan op de eisen van hun man om zo de gewenste vrijheid te verkrijgen. Hiermee keuren ze de chantage van de vrouw eigenlijk goed. Dit is overigens geen modern verschijnsel. Rabbenu Tam (*Sefer haYashar* 24:8) en de Rosh (Responsa 35:2) raadden vrouwen in de twaalfde respectievelijk laat dertiende/begin veertiende eeuw al aan om een man tot een *get* over te halen door in te gaan op zijn eisen.

Er zijn echter ook mannen die met hun weigering de ultieme macht over het leven van hun vrouw willen uitoefenen. Dat kan vooral als zij orthodox is en dus geen relatie zal aangaan met een andere man.

Niet alleen lijkt het in joodse gemeenschappen algemeen geaccepteerd dat een man compensatie voor een *get* vraagt, ook kan een vrouw vaak geen hulp vinden bij een rabbinale rechtbank. Dit komt doordat rabbijnen vinden dat ze de *halacha* niet creatief kunnen toepassen vanwege de 'neergang van de generaties'. Eigenlijk gaat het hierbij om twee soorten neergang. Aan de ene kant de overtuiging dat een bepaalde generatie altijd minder dicht bij G-d⁴ staat dan de generatie voor haar; een overtuiging die door de hele joodse geschiedenis speelt. De generatie van Mozes (ten tijde dat het joodse volk de *Thora* ontving) stond het dichtste bij G-d. Mozes had direct met G-d gesproken en kon daardoor

de wetgeving ten volle uitleggen. Deze wetgeving werd, afgezien van de schriftelijke *Thora*, mondeling doorgegeven en met elke generatie verloor men wel iets van de uitleg en de interpretatie van de wetgeving. Daar we steeds verder afstaan van de generatie van Mozes, verliezen we steeds meer de affiniteit met de oorspronkelijke uitleg. In moeilijke zaken – hier vallen voornamelijk de regels aangaande verboden relaties onder – zal daardoor extra voorzichtig worden omgegaan met de uitleg en toepassing van de *halacha* en zal er eerder in strikte dan in milde zin worden geredeneerd.

Aan de andere kant zien rabbijnen ook letterlijk een neergang van morele waarden en normen in de omringende samenleving. Juist als het om zaken van seksualiteit gaat, passen ze de *halacha* strenger toe om daarmee de eigen gemeenschap te beschermen tegen deze neergang. Zo wordt elke vrouw die naar het rabbinaat komt voor een echtscheiding ervan verdacht met een andere man te willen leven. De veronderstelling dat 'vrouwen in onze tijd een losse moraal hebben' kent echter een lange geschiedenis en is gebaseerd op een stelling van de Rosh (Responsa 43:7-8). Als rabbijnen de *halacha* zo creatief zouden toepassen dat ze een vrouw uit een huwelijk helpen tegen de wil van haar man, dan is dat halachisch gezien niet wenselijk, omdat de kans bestaat dat ze haar helpen om legaal overspel te plegen. Rabbijnen willen dit voorkomen en zullen daarom minder snel geneigd zijn (op zich toegestane) dwang toe te passen om een man ervan te overtuigen zijn vrouw de verlangde *get* te geven.

Igoen en joodse gemeenschappen

Om de impact van *igoen* op vrouwen en op joodse gemeenschappen duidelijk te maken, zal ik eerst een schets van een ortho-

dox joodse gemeenschap en de plaats van de vrouw daarin geven. Hierna zal ik het verschil uitleggen van *igoen* in Israël en in de diaspora.

Orthodoxe gemeenschappen

Orthodox joodse gemeenschappen leven naar de joodse wetgeving, dit wil zeggen dat alle aspecten van het leven gekenmerkt worden door een religieuze lading. Van 's morgens vroeg tot 's avonds laat, van het vieren van feestdagen tot de regelgeving aangaande rouw, alles staat in het teken van de *halacha*. Om een joods leven te kunnen leiden, hebben orthodoxe joden altijd in een gemeenschap gewoond. Dit heeft veelal logistieke redenen: als orthodoxe jood heeft men toegang tot synagoges en kosher eten nodig. Daarnaast werkt het leven in een gemeenschap ook als een buffer tegen invloeden van buitenaf. Binnen (ultra)orthodoxe gemeenschappen bestaat een sterke aversie tegen de verlokkingen van de moderne wereld. Universitair onderwijs is om die reden uitzonderlijk, zeker voor vrouwen. Om ervoor te zorgen dat mensen binnen de gemeenschap op het rechte pad blijven, wordt geprobeerd die moderne wereld buiten de deur te houden. Zo wordt binnen deze gemeenschappen veelal geen televisie gekeken, leest men geen niet-joodse kranten en is het gebruik van internet sterk afgeraden.

Om vrouwen binnen de orthodoxe gemeenschap te houden, wordt grote nadruk gelegd op de waarde van zedelijkheid⁵ en het vervullen van typisch vrouwelijke rollen. Onderwijs voor vrouwen is minimaal en voornamelijk gericht op hun toekomstige taak als vrouw en moeder. Na de middelbare school brengen meisjes twee of drie jaar op een seminarie door, waar ze naast religieus onderwijs ook een praktisch vak leren dat binnen de gemeenschap bruik-

baar is. Veel jonge vrouwen huwen binnen een jaar nadat ze van het seminarie komen; ze zijn dan vaak nog geen twintig.

Als reactie op de Holocaust legt men binnen het orthodoxe jodendom de nadruk op het weer tot stand brengen van een – toen verdwenen – generatie *Thora*-joden. Hierdoor worden mannen aangespoord om in elk geval tijdens de eerste jaren van het huwelijk voltiids te leren in een *yeshiva*, een Talmoed school, in plaats van te werken. Het ideaal bij het zoeken van een huwelijkspartner voor een dochter is dan ook het vinden van een *ben Torah*, een man die leert. De vervulling van dat ideaal heeft echter ook een prijskaartje: tijdens de onderhandelingen over het aanstaande huwelijk besluiten wederzijdse ouders wie hoeveel zal bijdragen aan het onderhoud van het aanstaande jonge stel. Daarmee is een sociaal kader ontstaan waarin het geaccepteerd is dat een man financieel verzorgd wordt wanneer hij gaat trouwen. Van daaruit is het slechts een kleine stap dit door te trekken naar een echtscheidingsschikking (Knol, 2008, p. 205), want als ouders bereid waren een man financieel te onderhouden op het moment dat hij met hun dochter trouwde, zijn ze misschien ook wel bereid te betalen voor de vrijheid van hun dochter. Het is het in elk geval waard om de *get* als een onderhandelingsmiddel in te zetten.

Vrouwen vormen binnen een orthodox joodse gemeenschap vaak een hechte subgemeenschap. Zo zal een vrouw die een kind heeft gebaard twee weken lang maaltijden thuis bezorgd krijgen, kunnen kinderen altijd wel terecht bij een buur of een vriendin en is hulp voorhanden als een moeder wegens ziekte even niet voor het huishouden kan zorgen. De keerzijde van deze grote sociale betrokkenheid is een grote sociale controle: draagt een vrouw

wel de juiste lengte rokken, zijn haar kinderen goed opgevoed en gaan ze wel naar de juiste school? Daarnaast is een aantal zaken vrijwel altijd onbespreekbaar: alcoholisme, mishandeling of psychische problemen. Hierdoor ontvangen slachtoffers meestal geen steun. Vrouwen die een scheiding aanvragen, worden vaak belaagd door ‘goedbedoelde’ raadgevingen van andere vrouwen waarbij hen gevraagd wordt zich te bedenken, het belang van de kinderen voor hun eigen belang te zetten en hun lot te dragen. Hieruit blijkt dat deze onderdrukkende situatie niet alleen door mannelijke, maar ook door vrouwelijke ‘daders’ in stand wordt gehouden.

Israël

In Israël bestaat geen burgerlijk huwelijk. Bij de stichting van de staat is vastgelegd dat huwelijk en echtscheiding onder het gezag van de religieuze instituten vallen. Daardoor kunnen joden slechts trouwen onder auspiciën van een rabbinaat (Moslims vallen onder de *shari'a* en christenen huwen onder kerkelijk toezicht). Dit betekent echter niet dat er geen inmenging is van de civiele wetgeving. Zo is er een verbod op polygamie binnen de Israëlische wetgeving, hetgeen betekent dat moslims wettelijk gezien niet met meerdere vrouwen gehuwd mogen zijn. Onderzoek wijst echter uit dat dit in de jaren zestig toch nog op vrij aanzienlijke schaal gebeurde (Layish, 1975, p.74-75).

Ook over de echtscheiding heeft de civiele wetgeving zeggenschap. Zo kunnen civiele rechtbanken over alimentatie, verdeling van goederen en voogdijschap van de kinderen beslissen. Op het moment dat een koppel wil scheiden, zien we dan ook een ‘race’ naar de rechtbank, want de echtscheidingsprocedure zal plaatsvinden bij de rechtbank waar de zaak het eerste is

aangemeld – de religieuze dan wel de civiele. Dit neemt niet weg dat de religieuze echtscheiding altijd nog voor de eigen religieuze rechtbank moet gebeuren.

Dat in Israël zowel huwelijk als echtscheiding onder religieus gezag vallen, geeft spanningen. Op de eerste plaats onder de tachtig procent (!) seculiere joden die in Israël wonen en die zich vaak niet gebonden willen zien aan een religieuze wetgeving en daarom kiezen veel Israëliërs ervoor een burgerlijk huwelijk in Cyprus te sluiten. Dit huwelijk kan onder de Israëliërsche wetgeving worden omgezet in een geregistreerd partnerschap. Het verschil tussen geregistreerd partnerschap en huwelijk wordt duidelijk op het moment dat mensen uit een geregistreerd partnerschap uit elkaar gaan: de vrouwelijke partner kan tot vier jaar na de scheiding alimentatie ontvangen van haar partner. Dat recht heeft een vrouw die gaat scheiden niet.

Er zijn ook religieus gehuwde mensen die ervoor kiezen zonder religieuze echtscheiding verder te gaan als het huwelijk spaak loopt. Dan wordt hun huwelijk via de civiele rechtbank beëindigd en worden de bezittingen verdeeld. Hierna gaan de voormalige partners nieuwe relaties aan en creëren daarmee een halachisch probleem, omdat de vrouw nu overspelig is en zelfs *mamzerim* ter wereld kan brengen.

Al met al is het niet verwonderlijk dat de discussie over het invoeren van een burgerlijk huwelijk in Israël steeds heviger wordt. Met name vanuit de orthodoxe hoek klinkt de roep om een oplossing steeds prangerender, omdat rabbijnen met schrik het aantal halachische overspelige relaties zien groeien en onderkennen welke effecten dat heeft op het jodendom.

Een nog grotere spanning ontstaat op het moment dat een vrouw een echtscheiding tegen de wil van haar man wenst en

zich daarmee tegenover een rabbinaat geplaatst ziet. Uit mijn bestudering van de 45 echtscheidingszaken werd duidelijk dat, zodra een vrouw tegen de wil van haar man een echtscheiding aanvroeg, zij automatisch verdacht werd van een overspelige relatie. Dit was helemaal het geval als de vrouw in kwestie niet-orthodox was. Deze vrouwen werden onder andere aangeduid als 'een niet-koshere dochter van Israël' (Knol, 2008). Zo ging het zelfs in een zaak waarin de vrouw fysiek en seksueel misbruikt werd door haar man (Piskei Din Rabbani'im 4. 342-346). Bovendien zijn rabbinaten vaak bang om druk op de man uit te oefenen, omdat een afgedwongen *get* ongeldig is.

In 1995 is onder de civiele wetgeving de Wet van Huwelijk en Echtscheiding aangenomen en hebben rabbinaten nu het recht om een man die een *get* weigert onder druk te zetten door hem een visum, paspoort of rijbewijs te ontzeggen. In zeer zware gevallen kan hij zelfs gevangen worden gezet. Deze wetgeving wordt echter vrijwel nooit toegepast vanwege de angst de *halacha* te overtreden. Om een man zijn papieren te kunnen afpakken, moet een rabbinaat oordelen dat er op de man een *hiyuv* – een verplichting – rust om van de vrouw te scheiden. Dit gebeurt alleen in gevallen waarin er een halachische reden voor echtscheiding is, met name bij overspel van één van de partners.⁶ Om een man gevangen te kunnen zetten, moet een rabbinaat voldoende redenen zien voor *kefiyah*, geoorloofde dwang.⁷ In de 45 zaken die ik heb onderzocht, oordeelde het rabbinaat in zes gevallen dat er sprake was van een *hiyuv* en stond het in drie zaken *kefiyah* toe. In twee van die zaken was het huwelijk aan de vrouw opgedrongen, en aangezien een vrouw niet tegen haar wil getrouwd kan worden, werd de man gedwongen haar te

scheiden. In de derde zaak waren zowel de man als de vrouw verplicht het huwelijk te ontbinden. Zowel het gebruik van *hiyuv* als *kefiyah* lopen overigens terug (Knol, 2008).

Rabbinaten blijken *igoen* ook in de hand te werken door een man die een *get* komt geven te vragen of hij echt alles heeft ontvangen wat hij wil hebben. Indien zijn antwoord ontkennend is, zal de echtscheidingszaak opnieuw geopend worden.

Verzet tegen *igoen*

Er zijn diverse vrouwenorganisaties⁸ in Israël die actievoeren tegen *igoen*. Zij doen dit door het trainen van vrouwelijke rabbijnale advocaten (iets dat pas sinds tien jaar mogelijk is), onderzoek, actief strijd te leveren door bijeenkomsten en demonstraties te organiseren, voorlichting te geven en algehele steun aan *agoenot* (meervoud van *agoena*) te bieden.

De reacties vanuit rabbijnale hoek zijn veelal negatief. Zo zou in 2006 een congres, bijeen geroepen door opperrabbijn Shlomo Amar, worden gehouden om het probleem van *igoen* en mogelijke oplossingen daarvoor te bespreken. Aan het congres mochten alleen bepaalde rabbijnale rechters deelnemen, die speciaal hiervoor waren uitgenodigd en het congres zou achter gesloten deuren plaatsvinden. Toch is het onder druk van rabbijn Elyashiv afgeblazen. Zoals Susan Weiss (2006) van het *Center for Women's Justice* stelt, lijdt het rabbinaat niet alleen aan een gebrek aan probleembesef, maar ook aan een gebrek aan interesse en welwillendheid om tot een dialoog te komen.

Eén van de heikele punten tussen rabbinaten en vrouwenorganisaties is de definitie van wie een *agoena* is. Volgens vrouwenorganisaties wordt een vrouw een *agoena* als ze een jaar nadat ze om een echtschei-

ding heeft gevraagd, deze nog steeds niet heeft gekregen. Volgens rabbinaten is een vrouw echter pas een *agoena* als zij geoordeeld hebben dat er een *hiyuv* op een man rust om een *get* te geven en hij dit weigert. Aangezien hun oordeel bijna nooit een *hiyuv* inhoudt, bestaan er dus ook niet zoveel *agoenot*.

Andere negatieve reacties van het rabbinaat op het werk van vrouwenorganisaties zijn het achteraf annuleren van een *get* of een bekering. Als een vrouw na de religieuze echtscheiding verhaal gaat halen bij een civiele rechtbank, omdat ze onder dwang toegegeven heeft aan bepaalde eisen van haar man, oordeelt een rabbijnale rechtbank steeds vaker dat de echtscheiding ongeldig is. Vanaf dat moment wordt de vrouw weer als getrouwd gezien met alle mogelijke consequenties vandien. Dit is zelfs gebeurd in gevallen waarin de vrouw weer hertrouwd was en kinderen had gekregen. Daardoor veranderde niet alleen de status van de vrouw in overspelig, maar ook de status van haar kinderen in *mamzerim*. Dat rabbijnale rechtbanken tot het annuleren van echtscheidingen overgaan, is merkwaardig, omdat een *get* verscheurd wordt nadat hij is gegeven, opdat niemand ooit de echtscheiding kan betwisten. De rabbijnale rechtbanken stellen echter dat de vrouw akkoord is gegaan met de voorwaarden die er aan de echtscheiding werden gesteld en de regels van het contract overtreedt door naar een civiele rechtbank te stappen. Consequentie van die overtreding is het annuleren van de echtscheiding.

Eind 2007 lukte het een advocate van de Israëlische organisatie Mavoi Satum om schadevergoeding voor een vrouw te krijgen die jarenlang op haar *get* moest wachten. Dit was een belangrijk precedent, omdat men nu weet dat het mannen geld kan kosten als ze besluiten hun vrouw geen *get*

te geven⁹ en dat schadevergoeding losstaat van de overeenkomst die men in de rabbinale rechtbank is aangegaan. In de rabbinale visie echter is het vragen van compensatie voor iets waarvoor men binnen de *halacha* geen schadevergoeding behoort te krijgen, diefstal (Bentley & Lobenstein, 2011, p.18).

Rabbinale rechtbanken hebben in de afgelopen jaren ook bekeringen tot het jodendom geannuleerd, wanneer zij zagen dat de vrouw in kwestie niet leefde naar de regels van de *halacha*. Als reactie op een conflict tussen het orthodoxe opperrabbinat en een specifieke rabbijn werd in 2008 de bekering van diverse mensen ongeldig verklaard, waaronder ook van enkele vrouwen die een echtscheiding hadden aangevraagd. Deze vrouwen verloren daarmee elke aanspraak op wat hun normaal tijdens een echtscheiding zou toekomen. Na twee jaar van intensieve rechtsprocessen is de bekering van enkele van deze vrouwen overigens weer in ere hersteld. Het *Center for Women's Justice* in Israël strijdt er nu in het Hoge Gerechtshof voor om vragen aangaande de rechtsgeldigheid van een bekering buiten een echtscheidingsprocedure te houden, tenzij één van beide partijen dit onderwerp specifiek naar voren brengt¹⁰ (Het annuleren van bekeringen is net zo moeilijk te begrijpen als het annuleren van echtscheidingen, omdat een bekering als onomkeerbaar wordt gezien).

Het debat tussen vrouwenorganisaties en rabbinaten aangaande *igoen* wordt dus op het scherp van de snede gestreden, waarbij het duidelijk wordt dat het orthodoxe jodendom nog geen afdoende antwoorden heeft gevonden op de vragen waarmee de vrouwenbeweging haar confronteert (Stern, 2005, p.3-4).

Diaspora

In de Diaspora hebben joden de mogelijkheid van een religieus huwelijk af te zien. Toch trouwen ze graag onder een *choepa* – net zoals christenen in de kerk trouwen, terwijl ze er verder anders nooit komen.

Een rabbinaat heeft in de diaspora niet dezelfde mogelijkheden als in Israël, wanneer het tot een echtscheiding komt en de man een *get* weigert. Om een vrouw toch te kunnen helpen, is een aantal andere voorzorgsmaatregelen gangbaar. Zo worden in de Verenigde Staten vrijwel geen religieuze huwelijken gesloten, zonder dat er een *prenuptial agreement* is getekend. Daarnaast bestaat er in sommige landen ook de wettelijke mogelijkheid een civiele echtscheiding op te houden totdat 'alle blokkades tot mogelijk hertrouwen zijn opgeheven'. Dit zijn bedekte termen om aan te geven dat een man geen civiele echtscheiding kan ontvangen zolang hij geen *get* geeft. De New York *get* law is hier een voorbeeld van. Ook in Groot-Britannië kan sinds 2006 een *decree absolute* niet uitgesproken worden, zolang een man geen *get* geeft. In Nederland is eenzelfde wetsvoorstel ingediend, maar, voor zover ik weet, nog niet aangenomen.

Soms is het noodzakelijk gebruik te maken van de civiele wetgeving om ervoor te zorgen dat een man een *get* geeft, maar die volgorde wordt door rabbinaten niet toegejuicht. Het is namelijk halachisch wenselijk om elk geschil dat men met een andere jood heeft in een rabbinale rechtbank uit te vechten, zonder daarbij de civiele wetgeving in te schakelen. Een rabbinaat geeft er dus de voorkeur aan zaken rondom kinderen, alimentatie en verdeling van goederen in overleg met het rabbinaat te regelen waarna het koppel met de overeenkomst naar een civiele rechtbank kan gaan om

het wettelijk vast te leggen. In Manchester vraagt het rabbinaat daarom aan het koppel een document te ondertekenen, waarin men zich verplicht zich aan de bevindingen van het rabbinaat te houden. Dit document is rechtsgeldig, zodat men na de echtscheiding niet naar de civiele rechtbank kan stappen om de condities van de echtscheiding aan te vechten. Deze gang van zaken pakt niet altijd gunstig uit voor vrouwen. Neem bijvoorbeeld het geval van de Britse vrouw die dit document ondertekend had en daarmee elke aanspraak op gemeenschappelijke goederen verloor. Of van een vrouw die weigerde het document te ondertekenen en hierna werd blootgesteld aan zware emotionele chantage.

Naast het gebruik maken van de civiele wetgeving kunnen joodse gemeenschappen zelf ook een hoop doen om mannen tot een vrijwillige *get* te bewegen. Zo is het mogelijk een man sociaal te isoleren: door hem niet op te roepen voor de *Thoraa*-lezing, niet uit te nodigen voor maaltijden, geen zaken met hem te doen et cetera. Hoewel dit een halachisch goedgekeurde vorm van dwang is, wordt zij maar weinig toegepast. Het actiefst hiermee is men in de Verenigde Staten, daar worden zelfs lijsten met namen van recalcitrante echtgenoten in joodse kranten geplaatst (Nusan Porter, 1995).

Nieuwe stappen

De bestudering van de historische ontwikkeling en toepassing van de twee Talmoedische stellingen aangaande vrouwen en van de invloed die zij hebben op het probleem van *igoen* bracht enkele opzienbarende zaken aan het licht. Zo werd de tweede stelling (dat een vrouw die om echtscheiding vraagt, eigenlijk een andere man op het oog heeft) in alle onderzochte echtscheidings-

zaken als veronderstelling teruggevonden. Op het moment dat een vrouw, en dan met name een niet-orthodoxe vrouw, naar het rabbinaat komt voor een echtscheiding, gaat deze ervan uit dat de ware reden voor de scheidingswens een andere man is. Dit vanwege het axioma dat 'in onze tijd vrouwen seksueel losbandig zijn'. Deze stelling is door de gehele geschiedenis al wel te horen (Rosh, Bet Yosef, E.H. 77:2-3; Ribash 361; R. Caro, Shoelchan Aroech, E.H. 77:2.), maar lijkt in alle zaken die ik bestudeerd heb zelfs een vaste veronderstelling te zijn geworden als reactie op de moderne samenleving. In plaats van onschuldig te zijn 'totdat het tegendeel bewezen is', moeten vrouwen kunnen aantonen dat de werkelijke reden voor de echtscheiding niet een andere man is.

Aan de eerste stelling (dat een vrouw een slecht huwelijk verkiest boven ongehuwd zijn) werd, op een enkele uitzondering na, in de rabbijnse literatuur steeds minder waarde gehecht. Hierin speelt onder andere de verbeterde positie van vrouwen in de wereld een rol. Rabbijn Moshe Feinstein (Igrot Moshe E.H. 1:79), één van de belangrijkste decisoren van de twintigste eeuw, schreef bijvoorbeeld 'de theoretische kans dat een vrouw vanwege de onmogelijkheid om financieel voor zichzelf te zorgen met een man zal trouwen die onacceptabel is, is zeer klein. Er is waarschijnlijk slechts een minimale hoeveelheid vrouwen die zo economisch wanhopig is'. Toch waren de vrouwen in mijn gemeenschap aan wie ik de tweede stelling voorlegde er in meerderheid van overtuigd dat deze wel klopt: een vrouw heeft het – nog steeds – nodig getrouwd te zijn en is daardoor bereid veel te accepteren. Dit is dan ook de reden waarom vrouwen die toch een echtscheiding aanvragen het zwaar te verduren hebben van hun zusters in de gemeenschap.

Duidelijk werd dat een wereldwijde oplossing voor het *igoen*-probleem diverse stappen vereist van zowel rabbinaten als joodse gemeenschappen. Ten eerste moeten rabbinaten erkennen dat er een probleem bestaat. Daarnaast moeten ze het zelfvertrouwen opbouwen dat ze de halacha voldoende begrijpen om hem zo creatief mogelijk toe te passen. Wanneer rabbinaten ervan overtuigd raken dat het voornamelijk de orthodoxe vrouwen zijn die lijden onder *igoen*, zijn ze misschien bereid de halacha aan te passen. Daarbij moeten ze dan de mogelijkheid van een klein percentage misbruik op de koop toenemen. Binnen joodse gemeenschappen zullen wereldwijd veel gevallen van *igoen* opgelost kunnen worden, als men duidelijk aangeeft dat *get*-weigering onacceptabel is. Hierbij is een opnieuw doordenken van culturele gebruiken aangaande het huwelijk noodzakelijk.

Noten

- 1 Wat betreft het huwelijk schrijft de Talmoed, Kid. 2b 'Met haar instemming, ja; zonder haar instemming, nee'. Aangaande een echtscheiding zegt de Mishna, Yeb. 14:1 'Een vrouw kan gescheiden worden zowel met als zonder haar instemming'. Echter sinds de *takkanah* (rabbinaal regelgeving) van Rabbenu Gershom (11^e eeuw) kan een vrouw niet tegen haar wil gescheiden worden.
- 2 Het woord '*mamzer*' wordt vaak vertaald met 'bastaard' bij gebrek aan een betere vertalingsoptie. Een *mamzer* is echter een kind geboren uit een verboden relatie en niet een kind geboren buiten een huwelijksband om. Een *mamzer* is in alle opzichten een jood, maar mag nooit huwen met een jood die geen *mamzer* is. De enige huwelijkskandidaten die een *mamzer* heeft, zijn andere *mamzerim* of bekeerlingen tot het jodendom. Kinderen van een *mamzer* blijven tot in eeuwigheid ook *mamzerim*.
- 3 Hoewel de meeste *prenuptial agreements* op de man zijn gericht, is er sinds enkele jaren ook een omgangscontract dat beide partners ondertekenen. Deze 'overeenkomst van wederzijds respect' is opgesteld door Rachel Levmore, rabbijn Elyashiv Knohl en rabbijn David ben Sasson.
- 4 Als orthodoxe jood kan ik de naam van G-d niet volledig schrijven voor het geval dat het papier waarop dit geschreven is, vernietigd en daarmee de naam van G-d uitgewist zal worden.
- 5 Hierdoor zijn er regelmatig lezingen over wat een vrouw mag dragen, hoe lang haar pruik mag zijn (orthodox-joodse vrouwen bedekken hun haar vanaf hun huwelijk) en de hoeveelheid make-up die acceptabel is. Er is hierin een dunne lijn te bewandelen tussen het aantrekkelijk zijn voor je man en tegelijkertijd niet teveel aandacht te trekken van andere mannen.
- 6 Wanneer slechts één partner een echtscheiding wil, moet deze partner kunnen aantonen dat er een geldige reden is waarom een echtscheiding noodzakelijk is. Het simpel uitgekeken zijn op je partner is halachisch gezien geen gegronde reden voor een echtscheiding.
- 7 In de Talmoed wordt een aantal situaties beschreven waarin een man gedwongen moet worden een echtscheiding te geven. Een daarvan is wanneer de vrouw gedwongen was tot het huwelijk. In zo'n geval kan het rabbinaat druk uitoefenen op de man om een *get* te geven.
- 8 Voor een overzicht van deze organisaties bekijk de website <http://icar.org.il/en/organizations>.
- 9 Bericht op Gettlink van 23 december 2007. Gettlink is een e-mail forum voor *igoen* en mogelijke oplossingen.
- 10 Zie <http://www.cwj.org.il>

Literatuur

- Bentley B. & Lobenstein Y. (2011). Court upholds agunah's right to damages. *Jewish Tribune*. 10 February 2011, p. 18.
- Haberman B.D. (2009). Divorcing Ba'al: the sex of ownership in Jewish marriage. In: D. Ruttenberg (Ed.), *The passionate Torah. Sex and Judaism*. (p. 36-57) New York: New York University Press.
- Halperin-Kaddari R. (2005). *Solutions to the agunah problem: barriers and backlash*. [WWW-document]. URL: <http://www.jofa.org/pdf/jofa2005summeradd.pdf>. [2005]
- Knol S. (2008). *An historical overview of some overt ideological factors in the development of the agunah problem*, [WWW-document]. URL: <http://www.mucjs.org/Knol.pdf> [2009]
- Layish A. (1975). *Women and Islamic law in a non-Muslim state. A study based on decisions of the shari'a courts in Israel*. Jeruzalem Israel Universities Press.
- Lichtenstein A. (2005). Formulating responses in an egalitarian age: an overview. In M.D. Stern (Ed.), *Formulating responses in an egalitarian age* (p. 33-51). The Orthodox Forum. London: Rowman & Littlefield Publishers Inc.
- Nusan Porter J. (Ed.) (1995). *Women in chains. A sourcebook on the agunah*. New Jersey. Jason Aronson Inc.
- Piskei Din Rabbani'im* 4. 342-346. [Bar Ilan Responsa CD-Rom, versie 14+].
- R. Caro, *Shoelchan Aroech*, E.H. 77:2. [Bar Ilan Responsa CD-Rom, versie 14+].
- R. Moshe Feinstein, *Igrot Moshe* E.H. 1:79. [Bar Ilan Responsa CD-Rom, versie 14+].
- Rabbenu Tam, *Sefer haYashar* 24:8. [Bar Ilan Responsa CD-Rom, versie 14+].
- Ribash 361. [Bar Ilan Responsa CD-Rom, versie 14+].
- Rosh, *Responsa* 35:2; 43:7-8. [Bar Ilan Responsa CD-Rom, versie 14+].
- Rosh, *Bet Yosef*, E.H. 77:2-3. [Bar Ilan Responsa CD-Rom, versie 14+].
- Segalovits B. (2005). Bleak outlook for pre-nuptial agreements. *Jewish Tribune*, 24 February 2005, p. 8.
- Stern M.D. (2005). Egalitarianism and halakha: an introduction. In: M.D. Stern (Ed.), *Formulating responses in an egalitarian age* (p. 1-32). The Orthodox Forum. London: Rowman & Littlefield Publishers Inc.
- Weiss S. (2006). The Aguna conference that wasn't. *Jerusalem Post*, 20 november 2006. OpEd piece.